

O‘ZBEK LINGVOMADANIYATIDA “FAHM-FAROSAT” KONSEPTINING SEMANTIK-FUNKSIONAL INTEGRATSIYASI VA ANTROPOTSENTRIK BAHOSI

Imomova Madinaxon Umarjonovna

ingliz tili fani o‘qituvchisi

e-pochta: madinaimomovaa@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22637460>

Qabul qilindi: 1-sentabr 2026-yil • Ma’qullandi: 3-sentabr 2026-yil • Nashr qilindi: 5-sentabr 2026-yil

Annotatsiya:

Mazkur tezis o‘zbek lingvomadaniyatidagi *fahm*, *farosat* leksemalari va *fahm-farosat* konseptining semantik munosabati hamda ular orqali baholanadigan insoniy sifatlarni tahlil qiladi. Tadqiqot o‘zbek leksikografiyasi, tanlangan badiiy kontekstlar va zamonaviy diskurs natijalariga tayangan holda olib borildi. Tahlil *fahm* leksemasining *anglash-idrok* bilan, *farosat* leksemasining esa *anglash* kabi semalar bilan birga vaziyatga tegishli baho chiqarish bilan kuchliroq bog‘lanishini ko‘rsatdi. *Fahm-farosat* konseptida semantik-funksional integratsiya kuzatilib, *anglash*, *baholash* kabi semalar va kontekstga mos munosabatga asoslangan antropotsentrik model tavsiflandi.

Kalit so‘zlar:

fahm, *farosat*, *fahm-farosat*, lingvomadaniy konsept, antropotsentrizm, semantik integratsiya, baholash.

Kirish.

Zamonaviy antropotsentrik tilshunoslik til birliklarini insonning bilish faoliyati, madaniy tajribasi va qadriyatlar tizimi bilan bog‘liq holda talqin qiladi. Shu nuqtai nazardan o‘zbek tilidagi *fahm*, *farosat* va *fahm-farosat* leksemalari faqat aqliy qobiliyatni emas, balki *vaziyatni anglash*, *baholash* va unga *munosabat bildirish* bilan bog‘liq madaniy mazmunni ham ifodalaydi [1].

O‘zbek leksikografik manbalarida *fahm* leksemasi *tushunish*, *anglash* va *idrok etish* bilan, *farosat* leksemasi *tez* va *to‘g‘ri fahmlash*, *sezgirlik*, *zakovat* va *did* kabi belgilar bilan izohlanadi [3]. Mavzu avval ham o‘rganilgan: F.A. Abdujabbarova *Qutadg‘u bilig* materialida *fahm-farosat* va *aql* bilan bog‘liq leksemalarning lingvomadaniy xususiyatlarini tahlil qilgan [2, 420-425-b.].

Material va metodlar. Tadqiqotning to‘liq variantida 15 ta tekshirilgan manba, jumladan leksikografik resurslar, nazariy tadqiqotlar, to‘rtta badiiy asardan sakkizta autentik kontekst hamda uchta zamonaviy diskurs namunasi tahlil qilingan [1]. Tezisdan Alisher Navoiyning *Hayrat ul abror*, Abdulla Qodiriyning *Mehrobdan chayon*, Abdulla Qahhorning *Asror bobo* hikoyasi va Pirimqul Qodirovning *Yulduzli tunlar* romanidagi reprezentativ kontekstlarga tayanildi [4-7]. Definitsion-leksikografik, komponent-semantik, kontekstual-diskursiv, lingvomadaniy-baholovchi va antropotsentrik tahlil usullari qo‘llandi.

Natijalar va muhokama. Birinchi natija *fahm* leksemasining semantik tarkibiga taalluqlidir. Leksikografik materialda uning eng barqaror sohasi *anglash*, *tushunish* va *idrok etish* bilan bog‘lanadi [3]. *Mehrobdan chayonda* personajlar ochiq eshik yoki oyoq tovushi kabi bilvosita belgilar asosida vaziyatni “fahmlaydi” [5, 251-252-b.]. *Yulduzli tunlarda* esa *fahmlamoq* bevosita aytilmagan

kommunikativ niyat va kinoyaviy mazmunni tushunish bilan bog‘liq [7]. Demak, *fahm* leksemasi ayrim kontekstlarda inferensial, ya’ni bevosita aytilmagan mazmunni vaziyat belgilaridan anglashni ham faollashtiradi. Biroq bu *fahmlamoq* semasi har doim *tushunmoq*dan chuqurroq degan ierarxiyani isbotlamaydi.

Ikkinchi natija *farosat* leksemasining semantik tuzilishiga doir. Lug‘at ta’riflarida tezlik va to‘g‘rilik kuchli signal bo‘lsa-da, badiiy materialda vaziyatga tegishli baho chiqarish komponenti yanada barqaror ko‘rinadi. Navoiyning *Hayrat ul-abrorida* “*Lek kerak ishda farosat dog‘i*” mazmuni shoshilmasdan hukm chiqarish va mulohazali baholash zaruratini bildiradi [4, 230-b.]. Yulduzli tunlardagi “Farosating bormi?” epizodida esa vaziyatni vaqtida sezish, odob me’yorini hisobga olish va xulqni shunga moslashtirish o‘zaro bog‘langan [7, 259-b.]. Shu asarning boshqa kontekstida *farosat* leksemasi amaliy boshqaruv va hisob-kitob bilan bog‘lanadi. Bu holatlar sezgirlik/payqash muhim, ammo universal komponent emasligini ko‘rsatadi.

Uchinchi natija juft *fahm-farosat* konseptining semantik-funksional integratsiyasidir. Abdulla Qahhorning *Asror bobo* hikoyasida “Aql, fahm-farosat bilan...” birikmasi insonning o‘z hissiyotini anglash, baholash va boshqarish bilan bog‘liq yaxlit sifatni ifodalaydi [6, 96-b.]. Juftlikning *aql* semasi bilan yonma-yon kelishi uning umumiy intellekt tushunchasiga to‘liq teng emasligini ko‘rsatadi. Zamonaviy diskursdagi natijalar ham *fahm-farosat* konseptining anglash, baholash va amaliy yoki ijtimoiy munosabatni bir semantik markaz atrofida birlashtirishini qo‘llab-quvvatlaydi [1]. Shu bilan birga, mavjud dalillar juftlik tarkibiy qismlaridan mutlaqo mustaqil yangi lug‘aviy ma’no hosil qilganini yoki uning baholash kuchi har doim *fahm* va *farosat* leksemalardan yuqori ekanini isbotlamaydi.

Antropotsentrik nuqtai nazardan eng muhim natija *fahm-farosatli inson* sintaksemasining faqat “aqli” yoki “bilimli” shaxs sifatida emas, balki vaziyat yoki o‘z holatini anglaydigan, undan tegishli baho yoki xulosa chiqaradigan va bu anglashni kontekstga mos munosabatda namoyon qila oladigan shaxs sifatida tavsiflanishidir. Qahhor matnida bu o‘zini boshqarish, Qodirovda boshqa inson va odob talabini hisobga olish, zamonaviy diskursda esa amaliy oqillik shaklida namoyon bo‘ladi [1; 6; 7]. Antropotsentrik model: anglash/idrok → vaziyatga tegishli baho/xulosa → kontekstual munosabat yoki xulq → ijobiy lingvomadaniy baho. Anglash va baholash nisbatan barqaror, keyingi komponentlar esa kontekstga qarab faollashadi.

Xulosa. Tahlil *fahm*, *farosat* leksemalari va *fahm-farosat* konseptining semantik jihatdan yaqin, biroq to‘liq aynan bo‘lmagan birliklar ekanini ko‘rsatadi. *Fahm*ning barqaror semantik tayanchi anglash-idrok bo‘lib, ayrim badiiy kontekstlarda inferensial va implitsit tushunish ham yuzaga chiqadi. *Farosat*da esa anglash bilan birga vaziyatga tegishli baho yoki xulosa chiqarish kuchliroq namoyon bo‘ladi; sezgirlik va o‘rinli xulq kontekstual belgilar hisoblanadi. Juft *fahm-farosat* konsepti semantik-funksional integratsiya tendensiyasini namoyon etib, insonning anglashini baholash va kontekstual munosabat bilan bog‘laydi. Mazkur model tahlil qilingan material doirasida amal qiladi; uni kengroq badiiy, paremiologik va respondent materiallari asosida aniqlashtirish keyingi tadqiqot vazifasidir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Muxtorova B. (2023). The “concept” in linguistics // Махсус сон. “ФарДУ. Илмий хабарлар” илмий журнали. – Farg‘ona – B.50-52.
2. Abdujabbarova F. “Fahm-farosat, aql” konsepti bilan bog‘liq leksemalarning lingvomadaniy tahlili // Tamaddun Nuri. - 2024. - 12(63). - B. 420-425.
3. Hojiyev A., Nurmonov A., Zaynobiddinov S. va boshq. Hozirgi o‘zbek tili faol so‘zlarining izohli lug‘ati. - Toshkent: Sharq, 2001.
4. Navoiy A. Hayrat ul abror. - Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2006.
5. Qodiriy A. Mehrobdan chayon. - Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2019.
6. Qahhor A. Anor: qissa va hikoyalar. - Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2012.
7. Qodirov P. Yulduzli tunlar. - Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2017.